

A ROMÁK TÁRSADALMI KIREKESZTETTSÉGE ÉS SZEGÉNYSÉGE SZLOVÁKIÁBAN

Roman Džambzovič–Martina Jurásková

A Roman Džambzovič–Martina Jurásková szerzőpáros empirikus tanulmánya a szlovákiai romák társadalmi kirekesztésének mechanizmusait vizsgálja. Tanulmányukban arra a kérdésre keresnek választ, hogy milyen tényezők következtében alakult ki a romák társadalmi kirekesztettsége? A szerzők arra a következtetésre jutnak, hogy a piacosodás negatív következményei mellett a többségi társadalom is felelős a szlovákiai romák többszörösen hátrányos helyzetéért.

Bevetés · A szlovákiai átmenetet a fokozatosan megjelenő új társadalmi egyenlőtlenségek valamint az átalakuló társadalmi rétegződés jellemzi, amely teljes mértékben eltérő a szocialista Csehszlovákiában negyven éven át fennálló egyenlőtlenséghez és rétegződéshez képest. Új társadalmi tagolódás van kialakulóban: alapelemei és jellemzői a nyugati államok társadalmi rendszereinek rétegződésére emlékeztet. Jelentős jövedelmi, életszínvonalbeli és vagyoni eltérések mutatkoznak az egyének és a társadalmi csoportok között. Az új politikai-gazdasági elit csoportok kialakulásával párhuzamosan megjelennek a hátrányos helyzetűek is, akik segítségre szorulnak.

Az egyén társadalmi pozíciója nagymértékben függ a munkaerőpiacon elfoglalt helyzetétől. Ennek következtében a munkaerőpiacról kikerültek és kirekesztettek képezik az elszegényedők csoportját (pl. a tartósan munkanélküliek, kisebbségek tagjai, az idősebbek vagy az alacsonyan képzettek). Az ilyen típusú, a rendszerváltás után kialakuló szegénységet – amely egész társadalmi csoportokat érint – a szakirodalom *új szegénységnek* nevezi.

A szlovákiai szegénység azonban a szocializmus időszakára jellemző ún. demográfiai szegénység jegyeit is magán viseli (bővebben lásd Mareš, 1999). A rendszerváltás előtt a demográfiai szegénységnek egyéni és személyes jellege volt, mivel az egyén és a család anyagi helyzetének romlásával függött össze. Többnyire nem egy bizonyos társadalmi csoportot, hanem az egész populációt érintette. Leginkább átmeneti szegénység volt, amely a családok életciklusának különböző szakjaiban jelent meg, főként fiatal felnőttekben¹ és idős korban.

A szegénység Szlovákiában jelenleg egyaránt mutatja a demográfiai és az új szegénység jeleit. Ezt az állítást azok a kutatók is alátámasztják, amelyek a szegénységnek való kitettséget a munkanélküliséggel, az alacsony képzettséggel, a sajátos családstruktúrával (sokgyerekes vagy egyszülős családok) hozzák kapcsolatba. Ezek az elemzések azt mutatják, hogy területi vonatkozásban a szegénység inkább Szlovákia kevésbé fejlett régióit érinti (Slovak Republic, 2001). E tényezők többsége a Szlovákiában élő roma populáció bizonyos szegmenseire is jellemző, ugyanis a romák nagy része alacsonyan képzett, tartósan munkanélküli és kevésbé fejlett régiókban lakik, stb. (Radičová, 2001; Vašečka, Džambzovič, 2000; Vašečka, 2002).

Bár nem állnak rendelkezésünkre hivatalos adatok a romák szociális helyzetéről, az eddigi megfigyelések és kutatási eredmények az etnikai hovatartozás és a szegénység összefüggését mutatják. A romák² lettek a piacgazdaságra való átmenet legnagyobb vesztesei. Szegénységük jellege összefügg társadalmi kirekesztettségükkel. E tanulmány célja a szegénység és a társadalmi kirekesztettség összefüggésének, formáinak és mechanizmusának a leírása.

A társadalmi kirekesztés formái és mechanizmusai · Az európai diskurzusban egyre inkább a társadalmi kirekesztés (*exklúzió*) fogalma honosodik meg és válik domináns paradigmává a szegénységgel kapcsolatosan. A fogalom alkalmazása tulajdonképpen a XX. század utolsó évtizedeire jellemző szegénység jellegének és új jellemvonásainak leírására szolgál. Ebben az időszakban a szegénységet leginkább a tartósság, az átörökíthetőség, a területi koncentráció, valamint a szociális jutatóktól való függőség jellemzi (Room et al., 1990).

A társadalmi kirekesztés koncepciója széles körű és tág fogalom, alkalmazásának előnye az, hogy nem szűkíti le a szegénységet kizárólag a gazdasági (jövedelem hiánya) vagy fogyasztói (nem elegendő, hiányos fogyasztás) dimenziókra. Ezáltal a hangsúly a pénzügyi, gazdasági hátrányról a szegénység többdimenziós jellegére és az általa előidézett következmények beazonosítására helyeződik át (Abrahamson, 1995; Atkinson, 1999).

Strobel (1996) értelmezése szerint a társadalmi kirekesztés tulajdonképpen a szisztematikus marginalizáció folyamata, az elszigetelődés és a társadalmi kapcsolatok leépülése, amely mind az egyén, mind a társadalmi csoportok szintjén kimutatható. A kirekesztés tehát a társadalmi élet megszokott üteméből való kizárást jelenti. Hasonló aspektusra hívja fel a figyelmet Berghman (1995) is, aki a társadalmi kirekesztést sokkal inkább a társadalom működésképtelenségének, semmint az egyéni kudarc eredményének tekinti. Eszerint a legveszélyeztetettebbek azok az egyének és csoportok, amelyek egyrészt meglazult kapcsolatrendszerekkel rendelkeznek, másrészt a társadalmi integráció négydimenziós modelljében – a demokrácia és jogrendszer (polgári integráció), a munkapiac (a gazdasági integráció), a szociális állam (a szociális integráció) és a közösség illetve a család (interperszonális integráció) – dezintegrálódnak tekinthetők. Bármelyik dimenzió szerint történik is a kizárás, az esetek túlnyomó többségében a többi koordináta mentén való kirekesztést von maga után.

A társadalmi kirekesztés a társadalom több szegmensét érinti, és a következő formái és mechanizmusai azonosíthatóak:

- A *gazdasági kirekesztés* a társadalomban megszokott életstílvonalból és a belőlük fakadó lehetőségekből való kirekesztést jelent. Legfontosabb mutatói az egyén munkaerőpiaci helyzete, fogyasztási szintje és jövedelmének nagysága, vagyona, lakáshelyzete stb.

- A *kulturális kirekesztés* a kulturális tőke megszerzését gátolja, a tudás és kultúra intézményeiben való részvételi jog megvonását jelenti. Mutatói az alacsony tudásszint és a tudáshoz való viszonyulás módja.

- *Szimbolikus kirekesztés.* A társadalmi és kulturális identitás többnyire szimbolikus, a csoporthoz való tartozás szimbolikusan megerősített vagy elutasított. A szimbolikus kirekesztés az egyén vagy csoport megbélyegzésével jár, ahol az egyéneket illetve csoportokat eltérőként, deviánsakként, idegenekként kezelik. Mutatója a nagy társadalmi távolság, az előítéletek és sztereotípiák használata a kirekesztett csoporttal szemben.

- A *térbeli kirekesztés* a kirekesztettek koncentrációját jelenti bizonyos területeken. Mutatói például a roma közösségek esetében az ún. „cigány negyedek” vagy a roma települések, amelyek esetében a „kettős peremhatás” (marginalizáció) érvényesül. A társadalmi kirekesztés e formájához a különböző szolgáltatások igénybevételéből (pl. egészségügyi juttatás, oktatás), a szociális biztosítás rendszeréből való kimaradás vezet el.

- A *politikai kirekesztés* a polgári, politikai valamint az alapvető emberi jogok megvonását jelenti.

A társadalmi kirekesztés mechanizmusai lélektani eredetűek is lehetnek, végső soron jelentheti a kirekesztett egyének

becsületének csorbítását (kísérő jelenségként felléphet szegényérzet, egyéni kudarc, teljes bizonytalanság és sérülékenység). A kirekesztés jellegzetes formái beazonosíthatók a társadalmi kapcsolatokon, mindemellett a kirekesztés egyes mechanizmusai és formái összefügghetnek és szinergikusan hathatnak egymásra. A továbbiakban a szlovákiai romák gazdasági és területi kirekesztettségének elemeit mutatjuk be.

Gazdasági kirekesztés · A gazdasági kirekesztés szorosan összefügg a munkaerőpiacról való kirekesztéssel, amely gyakran a szegénység fő forrását is jelentheti és végső soron a *mainstream* társadalomban megszokott életszínvonalból és az általa megadott lehetőségekből való teljes kimaradáshoz vezethet. A munkaerőpiacon való elhelyezkedésben az alkalmazotti státusz és a képzettség a legfontosabb tényezők. A romák esetében több olyan tényező is beazonosítható, amelyek meghatározzák előnytelen munkaerőpiaci helyzetüket. Ilyenek például az alacsony tudás- és képzettség szint, a rejtett diszkrimináció, a lakás és életkörülmények alacsony színvonala, a nem megfelelő egészségi állapot, a hosszútávú magas munkanélküliségi ráta és az ezzel összefüggő személyi tőke leépülése.

Ugyanakkor kimutatták, hogy a romák nagy részének az elért tudásszintje nem elégséges a munkaerőpiaci sikerekhez. További olyan tényezőket is azonosítani tudtunk, amelyek a romák számára komoly akadályokat jelentenek a tanulásban illetve a megfelelő képzettség megszerzésében. Ezek egy része nyelvi vagy kulturális vonatkozású: a tanítási nyelv (a legtöbb esetben a szlovák) hiányos ismerete, a korlátozott nyelvi kódok problémája, a formalizált és központosított oktatás rugalmatlansága, a motivációs-ösztönzési problémák a tanulásban. Az iskolai képzésben megnyilvánuló egyenlőtlen esélyek konzolidálódásához egyértelműen hozzájárul a roma népesség területi és etnikai szegregációja is, ami a roma iskolák nehéz (fizikai értelemben vett) megközelíthetőségében, rosszabb, szegényesebb infrastrukturális ellátottságában konkretizálódik. Végül igen fontosak azok a gazdasági tényezők, amelyek a lakáshelyzetet valamint a háztartási kiadások tanulásra fordított hányadát és mértékét meghatározzák. (részletesebben lásd Džambazovič – Jurásková 2003). Az 1. táblázat az iskolai végzettség és a munkanélküliség viszonyát mutatja a romák esetében.

Ugyanakkor jelentős mértékű a romákhoz való viszonyban megjelenő rejtett (vagy kevésbé rejtett) diszkrimináció a többség illetve a munkaadók részéről (a „megbízhatatlan”, „munkaerőkölcsstelen”, „fegyelmezetlen” és „motiválatlan” roma alkalmazott percepciója). A Fligstein-Fernandez féle „*sorelméletet*” (1988) véve alapul, a romák az utolsók az álláskeresőktől fiktív sorában, amely napjainkban főként a piac elvei szerint igazodik. Továbbá, a lakó- és életkörülményeket elemezve ar-

Képzettség	Romák	Más nemzetiségű nyilvántartott munkanélküliek
Iskolázatlan	83,1	16,9
Elemi vagy általános iskola	41,1	58,9
Szakiskola	6,6	93,4
Érettségi és felsőfokú végzettség	0,7	99,7

1. Táblázat. Nyilvántartott munkanélküliek etnikai hovatartozás és iskolázottság szerint (százalékos eloszlás).

Forrás: Nemzeti Munkaügyi Hivatal (NMH), 1999. júniusi adat

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998*	1999
Romák	15,5	15,5	14,0	13,5	16,6	19,0	19,2	–	25,0

2. Táblázat. A romák aránya a teljes nyilvántartott munkanélküliség számában az 1991–1999-es időszakban (százalékban).
 Forrás: NMH. * – az 1998-as adatok nem állnak rendelkezésünkre.

ra a következtetésre jutunk, hogy a roma települések (főleg a szegregáltak) túlnépesedtek, és a környék egészségügyi infrastruktúrája nem megfelelő.

Az előzőekben felsorolt tényezőknél túl a romák munkaerőpiaci kirekesztésére olyan globális makrostrukturális tényezők is hatnak, melyek az országot, mint egészét érintik. Ilyenek lehetnek a nehézipar hanyatlása és a mezőgazdasági szövetkezetek széthullása (amelyek a szocialista rendszerben munkalehetőséget jelentettek a romák számára), a munkaerőpiacon a szakképzetlen munkaerő iránti kereslet struktúrájában beállt változások³. (Hanzelová, 2000). Hanzelová rámutat arra, hogy egyre nagyobb számú idegen, a romákkal konkurens munkaerő jelenik meg a piacon, és a munkaadók az alacsony képzettséget igénylő munkakörök betöltésénél előnyben részesítik a volt keleti blokk országaiból érkezőket. Ennek okai az újonnan érkezők viszonylag alacsony bérköveteléseiben és magasabb képzettségi szintjében, munkafegyelmében keresendők. A munkaerőpiaci marginalizáció további okai közé sorolható a romák jelentős részének marginális területi koncentrációja, a szociális juttatások demotivációs hatása⁴, a hosszú távú munkanélküliség⁵ is.

A romák halmozottan hátrányos helyzetűekké válnak, ugyanis az alacsony képzettség, a munkaadó részéről történő diszkrimináció, a rossz egészségi állapot és a hosszú távú munkanélküliség gyakran marginális régióban lévő lakhellyel párosul, ahol munkát találni mindenkinek jelentős problémát jelent. Így a halmozottan hátrányos helyzetből való kilépés felülmúlja a legtöbb roma lehetőségeit és képességeit.

Az általános munkakötelesség megszűnése oda vezetett, hogy a romák amúgy is marginalizált helyzete még hangsúlyozottabbá vált. Tekintettel arra, hogy a romák a munkaerőpiacon elsősorban képesítést nem igénylő, illetve alacsony képesítést igénylő munkahelyeket foglaltak el, sokkal közvetlenebbül érintette őket a létszámcsökkentés, mint más társadalmi rétegeket. (Hanzelová kimutatta, hogy az 1990/91-es időszakban a munkanélküliség a romáknál tízszeres növekedést mutatott). A romák munkanélküliségi rátája az átlagpopulációhoz képest magasabb és növekvő tendenciát mutat. Mivel azonban a munkanélküliek, illetve a szociális segélyben részesülők etnikai hovatartozását kimutató hivatalos adatokkal nem rendelkezünk, a Nemzeti Munkaügyi Hivatal (NMH) és a Szlovák Köztársaság

Munkaügyi, Szociális és Családügyi Minisztériuma (MSzCsM) felméréseinek adataira fogunk hivatkozni (1998 óta ugyanis nem regisztrálják ezen adatok etnikai hovatartozás szerinti eloszlását). A NMH és MSzCsM felmérései a 90-es években azt mutatták, hogy a nyilvántartott munkanélküliek körében a romák aránya 13,5-25,0 százalékra tehető (lásd: 2. táblázat).

A romák magas munkanélküliségi rátáját a Közügyi Kérdések Intézete (KKI) és a 2001-es UNDP közös vizsgálata is megerősítette (lásd: 3. táblázat)

Foglalkoztatottak	6
Diákok	0
Szülési szabadságon levők	11
Háztartásbeliek	6
Nyugdíjasok	4
Munkanélküliek	68
Leszállékolt nyugdíjasok	0
Az informális szektorban foglalkoztatottak	5
Összesen	100

3. Táblázat. A romák társadalmi-gazdasági helyzete (százalékban).
 Forrás: KKI/UNDP, 2001.

Egyes roma közösségekben, sajátosan Kelet-Szlovákia hátrányos helyzetű régióiban, a munkanélküliség a 100 százalékos arányt is eléri; ezek a régiók „az éhínség völgye”, vagy „a szegénység látható szigetei” nevet kapták (Vašečka, Džambazovič, 2000). A földrajzilag elszigetelt területeken élő romáknak a munkaerőpiacra való belépési lehetőségük korlátozott. E marginalizált közösségek tagjai többnyire behatárolt – saját településükre korlátozódó – kapcsolathálókkal rendelkeznek, így képtelenek kilépni a zártság bűvös köréből, nem rendelkeznek olyan kapcsolatokkal, amelyek segítségével munkát találhatnának (Poverty and Welfare, 2002). A marginalizált közösségekben a kapcsolathálózatok és rendszerek kötései erősek, lokálisan azonban meglehetősen homogének, ami nagymértékben szűkíti a hordozott információk változékonyságát. Így a roma munkanélküliség sajátossága, hogy megszakítások nélkül huzamosabb ideig tart (átlagosan 2,5 évig, lásd: 4. táblázat).

A nyilvántartás időtartama	Munkanélküliek összesen	Romák	A romák aránya a nyilvántartott munkanélküliek körében
6 hónap ⁶	1694 737	10 380	5,3 %
12 hónap felett	194 675	59 176	30,4 %
24 hónap felett	100 020	40 922	40,9 %
48 hónap felett	42 861	22 399	52,3 %

4. Táblázat. A munkanélküliek megoszlása a nyilvántartott időtartam szerint (1999 június). Forrás: NMH.

A tartós munkanélküliség által leginkább veszélyeztetettek a roma fiatalok. Ez a korcsoport már nem tapasztalta meg az általános munkakötelezettség időszakát. Munkanélkülivé válik anélkül, hogy a munkaerőpiacon minimális tapasztalatokkal rendelkezne. A fiatalok helyzetének veszélyeztetettsége több tényező együttes hatásának eredménye, azaz nem csupán a kor, hanem az alacsony szintű vagy befejezetlen iskolázottság, a munkatapasztalatok hiánya, a munkával kapcsolatos szokások és szakmai gyakorlat hiánya, a munkaerőpiac követelményeinek hiányos ismerete és a kisebbségi csoportokhoz való tartozás is jelentősen befolyásolja (Džambazovič, Jurásková, 2003). Ez egy sajátos munkanélküli szubkultúra kialakulásához vezethet. A fiatal romák az 1999-ben nyilvántartott fiatal munkakeresőknek csaknem 25 százalékát alkották, miközben a fiatal roma munkanélküliek több mint 60 százaléka több mint 3 éve keres munkát.

A primér és a szekundér munkaerőpiac között markáns határok húzódnak, amelyek többnyire ellehetetlenítik a mozgást e két szegmens között. Ilyen határképzők közé sorolhatjuk a szakképzettséget, a munkavállalók kulturális és szociális tőkájének különbségeit, valamint a faji előítéletekből vagy egyéb társadalmi sztereotípiákból eredő diszkriminációt. A munkaszerzés behatárolt lehetőségeinek következményeként számos roma a szekundér szektorban kénytelen munkát keresni (az ún. szürkegazdaságban, ideiglenes, rövidtávú és szezonális munka a mezőgazdaságban, építkezésben, erdészetben, a helyi önkormányzat által finanszírozott közhasznú munka, alkalmi kiegészítő munkák a közelben lakó nem roma lakosság részére). E tevékenységeket többnyire a roma férfiak végzik. A másodlagos munkapiachoz tartozó tevékenységek közé tartozik a nem adózó, ún. feketemunka, az önellátás (saját használatra szánt mezőgazdasági termékek előállítás), a különböző nyersanyagok gyűjtése (elsősorban vas, alumínium), az erdei gyümölcsök gyűjtése és eladása, alkalmi zenélés stb.

Területi kirekesztés · A társadalmi kirekesztés és a szegénység egyik kísérő jelensége a területi kirekesztés, amely a kirekesztett egyének és csoportok bizonyos, többnyire kedvezőtlen, periférikus területeken való koncentrációjában nyilvánul meg. Szlovákia nagy és többnyire állandósult regionális egyenlőtlenségekkel bíró ország. Ezt tükrözik a *peremterületek* (Faltan, Gajdoš, Pašiak, 1995). A roma népesség nagy része (kb. kétharmada) ezeken a területeken koncentrálódik. Ugyanakkor – míg Szlovákia lakosságának többsége városi (a 90-es évek elején a városi lakosság aránya 58 százalék) – a romák többsége falusi, vagy a városok rurális jellegű peremterületein él (Vašečka, Džambazovič, 2000). Gyakran találkozunk a roma többségű települések nem csupán földrajzi, hanem társadalmi értelemben vett szegregációjával is. A szegregáció különböző típusú roma települések kialakulásához vezetett, amelyek az elszigetelődés mértékében és földrajzi fekvésükben (város/vidék) különböznek (Mušinka 2003).

Megközelítőleg a romák egynegyede lakik teljesen elkülönített vidéki településeken vagy olyan városok, falvak szélén, amelyek többnyire Szlovákia déli és keleti régióinak peremén található. A romák regisztrálására vonatkozó népszámlálás módszertani hiányosságai illetve a település fogalmának körülmenyes meghatározása miatt a roma települések valós számát

nehéz megbecsülni. Napjainkban számos tényező hatásának következtében (mint pl. a romák belső, városból vidékre történő migrációja az olcsóbb lakás és életkörülmények miatt, vagy az eredetileg nem roma falvak „elromásításából” kifolyólag) egyre több roma többségű település (falu) tartható számon.

A peremterületek⁷, illetve a romák által lakott területek jellemzője a közszolgáltatások valamint az infrastruktúra hiánya. Ezekben a településeken gyakran nem működik iskola, óvoda, orvosi rendelő, posta, nincs elektromos áram, csatornarendszer, szeméttároló. A szegényeknek és a kiközösítetteknek különféle akadályokat kell áthidalniuk, hogy a juttatásokhoz hozzáférhessenek (itt elsősorban a szolgáltatások növekvő költségei jelentik a legfontosabb problémát) (Poverty and Welfare of Roma, 2002). E juttatásokat viszont nem csupán a nehéz hozzáférés, de az alacsony minőség is jellemzi. Ennek oka nem csupán a földrajzi elszigetelődésben, de a szolgáltató és az igénybevevők közötti kommunikációs problémákban, a társadalmi elszigetelődésben, a kölcsönös bizalmatlanságban, és az információhiányban rejlik.

Azáltal, hogy a romák az egyes régiók peremterületein, ugyanakkor területileg szegregált közösségekben élnek, tulajdonképpen „kettős peremhatásnak” vannak kitéve: a peremvidékeken élnek, és azon belül is a rosszabb pozícióban vannak. A különböző régiók peremterületeinek behatárolt lehetőségei alacsonyabb önellátó-potenciával, önszerveződéssel társulnak, emiatt olyan támogatást és társadalomfejlesztési programokat igényelnek, amelyek egyrészt a régiók peremterületeire, másrészt a régiókon belüli peremre szorított közösségekre irányulnának. A „kettős peremhatást” ugyanis lehetetlen leküzdeni egyéni életstratégiával, hiszen jelentős mértékű anyagi és társadalmi függőséggel párosul (Radičová, 2001).

Roma közösségek által lakott elszigetelt területek nem csupán vidéki, hanem városi környezetben is megjelennek. Ezeket a városok bizonyos részei, negyedei vagy utcái alkotják. Ezeket a területeket a többségi lakosság veszélyesnek véli, többnyire fél tőle és elkerüli őket. A szegények által lakott területek (mivel a leginkább elszigetelt települések és városrészek egyben gazdaságilag és társadalmilag is a legelszigeteltebbek) olyan helyekké válnak, amelyeket a társadalom nem ellenőriz és nem is kíván ellenőrizni, ahova a „rendes” állampolgárok, de gyakran még a rendőrség sem jár. Így keletkeznek a „no go areas”-ok, amelyek „no go in”-t jelentenek a kívülállók, és „no go out”-ot az ott lakók számára (Bauman, 1995). Ennek következménye, hogy a területi kirekesztés mellett a társadalmi kirekesztés is megjelenik (Džambazovič, Jurásková, 2003). Az elszigetelt területeken vagy városok gettóiban a koncentrációs hatás miatt megerősödik a bent élők és többiek között lévő határ (Dahrendorf 1988). A helyhez való kötöttség („ahonnan nincs menekvés”) a globális és mobilis világban csökkenti a megélhetési lehetőségeket.

Tekintettel a roma népesség nagymértékű szegregációjára, a roma-szegénység nem elszórt, hanem egy adott területen összpontosul, így jól láthatóvá válik. Ugyanakkor a területi elkülönüléssel szorosan összefügg a külső társadalmi kapcsolatok gyakoriságának alacsony mértéke. Minél homogénebb és zártabb egy közösség, annál elszigeteltebb a külső környezettel szemben, tagjai ugyanakkor nyitottabbak a közösségük hatásaival szemben, így a közösség tulajdonképpen az egyén

felett egyfajta ellenőrzést is gyakorol. Meghatározza az élet- és munkastratégiákat, a mindennapi viselkedés normáit és szokásait. A lakóhely nagymértékben befolyásolja a képzettséget (ill. annak fontosságának érzékelését), és az elért társadalmi-gazdasági státuszt is (Vašečka, Džambazovič, 2000). A kulturális, társadalmi és gazdasági homogenitásnak a szegregált roma településeken további negatív következményei is vannak, például a pozitív példa hiánya és a peremre szorítottság stigmatizálása (Holecová 2002). A szegénység, a (hosszú távú) munkanélküliség, az állami segélyre való támaszkodás olyan normává válhat, amely fokozatosan a szegénység kultúrájának kialakulásához vezethet (lásd Lewis 1961, 1969). A szegénység koncentrációja társadalmi elszigeteltséget, a többségi csoporttal minimális közvetlen kapcsolatot, a többségiek és a romák közötti határ megerősödését eredményezi.

Radičovát (2001) idézve, a szociális biztonság alapját azok a társadalmi kapcsolatok képezik, melyek a társadalmi szervezetekbe való integráció egyetlen módját jelentik. Az elkülönített romák azonban nem képesek a saját közösségükön kívüli informális társadalmi hálózatban a részvételüket biztosítani. Az informális hálózatokban történő részvételre való képtelenség, a gyenge kötések (Granovetter, 1973) hiánya az alapvető erőforrásokhoz való hozzáférést gátolja. Ennek következtében túlélésük a szociális segélytől és különböző szociális intézményektől függ.

Következtetés · A szocializmus időszakában a roma kisebbséghez való viszonyulást a többség részéről asszimilációs törekvések jellemezték. Ezek a hagyományos roma közösségek fellazulását eredményezték, azonban az akkor csehszlovák állam asszimilációs politikája meggátolta a romákat abban, hogy elsajátítsák (átvegyék) a *mainstream* kultúrát. Így egyfajta kulturális vákuumba kerültek: nem rendelkeztek olyan mintával, amire támaszkodhattak volna. Azzal, hogy a rendszer meggyengítette az egyén kötődését a saját hagyományos közössé-

géhez, megerősítette az államhoz való kötődést. Ez azonban amolyan patrónus-kliens típusú függőségként értelmezhető. A szocialista rendszer széthullása a romákat a többségi lakoságnál jobban érintették. A romák gyakorlatilag elvesztették az amúgy is alacsony társadalmi biztonságérzetüket és társadalmi helyzetük hirtelen leromlott. Jelenleg a szegregált közösségekben élő romák helyzete leginkább a társadalmi kirekesztés fogalmával és elméletével írható körül.

A társadalmi kirekesztés egyik legérzékenyebb és leginkább megfigyelhető következménye az abszolút szegénység. Az elkülönített települések abszolút szegénysége érthető módon a biológiai túlélésre való irányultságot, az elsődleges szükségletek kielégítésére való törekvést idézi elő. Ez az életforma tehát a túlélésre és nem magára a létre összpontosít. Az anyagi biztonságra való összpontosítás lehetetlenné teszi az élethelyzetek hatékony megoldásának keresését.

Az idézett kutatások meglehetősen szerény adatai alapján megállapíthatjuk, hogy az elkülönített közösségek esetében a tagok elsődleges szükségletei sincsenek kielégítve. A KKI/UNPD (2001) által végzett kutatásban arra a kérdésre, hogy az elmúlt évben volt-e olyan időszak, amikor a családjuknak nem volt mit enni, a megkérdezettek majdnem fele válaszolta, hogy voltak ilyen időszakok. Ha Szlovákiában érvényes az, hogy a garantált létminimum napi egy meleg ételt, ruhát és szállást jelent, akkor az elkülönített településeken élő romáknak még a létminimum sem biztosított. A romák körében egyfajta kétségbeesés, lefokozottság, peremre szorítottság-érzés születik, amely az elszigetelt, elkülönített, „magába zárt” közösségekben tovább reprodukálódik.

A legfontosabb kérdés úgy hangzik tehát, hogy fokozatosan nem olyan helyzet alakul ki, amely a szegénység generációk közötti átörökítéséhez, és a szegénységi kultúra (lásd Lewis, 1961, 1966) kialakulásához vezet, ami konszolidálhatja a roma népesség többségének hosszútávon hátrányos helyzetét?

JEGYZETEK

1. A korai felnőttkor alatt a családalapítás és az új család önállósodási folyamatának időszaka értendő.

2. A 2001-ben tartott népszámlálás során Szlovákia lakosságának 1,8 százaléka vallotta magát roma nemzetiségűnek. A népességkutatók becslései viszont magasabb százalékaránnyal számolnak (kb. 6-8 százalék). Bár általánosan beszélünk a roma szegénységről, nem szabad elfelejtenünk, hogy a roma népesség belsőleg igen differenciált (nagyon különböző, rétegzett). A szubetnikai csoporthoz való tartozásból adódó különbségeken, a használt nyelven kívül a szegénység vizsgálatakor meg kell említenünk a lakhelyből, lakónegyed típusából, a társadalmi struktúrákban betöltött szerepből és helyből, valamint a saját közösségből eredő különbségeket is.

3. A Szlovák Munkaügyi Hivatal kimutatásai szerint 1998-ban a segéd- illetve a szakképzetlen munkaerőnek kiírt állások száma alig haladta meg a 10 százalékot.

4. A szociális segély összege és a felajánlott munkabér közötti különbség gyakran kisebb, mint a munkavállalással járó egyéb anyagi ráfordítások (közlekedés, munkaruházat stb.) költségei.

5. A tartós munkanélküliség utáni szakmai (át)képzés költségeit túl magasnak ítélik meg a munkaadók, így a munka-át-szer-vezés költségkímélőbb módozatait keresik.

6. Az NMH által alkalmazott ILO metodológia szerint csak rövid- és hosszú távú munkanélkülieket rögzítenek, ezért maradt ki a 6 és 12 hónap közötti adat.

7. Az egyes régiók peremre szorítása (többségük Szlovákia déli, északi és keleti határain fekszik) 1989 után még szembe-tűnőbb formában jelent meg, elsősorban az alacsony fejlesztési lehetőségekben, alacsonyabb civilizációs-infrastrukturális jellegben, csökkenő gazdasági össztermékben és a rendelkezésre álló munkaerő nem megfelelő kiaknázásában mutatkozott meg. Gajdoš (1995) szerint ezek a területek nehéz szociális helyzetben vannak, melyet a hosszú távú munkanélküliség, a szegénység, a növekvő társadalmi rendezetlenség okoz.

KÖNYVÉSZET

Abrahamson, Peter (1995) „Social Exclusion in Europe: Old Wine in New Bottles?” In: Trbanc, Martina (szerk.) *Social Exclusion and Poverty. Družboslovne razprave*. 19-20, pp. 119 – 136.

Atkinson, Rob (1999) „Citizenship and the Struggle Against Social Exclusion in the Context of Welfare State Reform.” In: *Citizenship and Welfare State Reform in Europe. London: Routledge*, pp. 58 – 69.

Bauman, Zygmunt (1995) *Úvahy o postmoderní době (Elmélkedések a posztmodern korszakról)*. Praha: SLON

Berghman, Jos (1995) „Social Exclusion in Europe: Policy Context and Analytical Framework.” In: Room, Graham (szerk.) *Beyond the Threshold: The Measurement and Analysis of Social Exclusion*. Bristol: The Policy Press University Bristol pp. 10 – 28.

Dahrendorf, Ralf (1988) *Modern Social Conflict*. London: Weidenfeld and Nicolson

Džambazovič, Roman, Jurásková, Martina (2003) „Social Exclusion of Roma in Slovakia.” In: Vašečka, Michal (szerk.) *Čačipen pal o Roma. A Global Report on Roma in Slovakia*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky

Faltan, Lubomír, Gajdoš, Peter, Pašiak, Ján (1995) *Sociálna marginalita území Slovenska (Szlovákia régióinak szociális marginalizációja)*. Bratislava: S.P.A.C.E.

Fligstein, N., Fernandez, R. M. (1988) „Worker Power, Firm Power and the Structure of Labour Markets.” *The Sociological Quarterly* 1, pp. 5 – 28

Gajdoš, Peter (1995) „Regionálny vývoj a profilácia marginálnych území na Slovensku” (Regionális fejlődés és a marginális területek szakosodása Szlovákiában). In: Radičová, Iveta (szerk.) *Pre ľudí a o ludoch (Az embereknek és az emberekről)* Bratislava: S.P.A.C.E.

Granovetter, Mark (1973) „The Strength of Weak Ties.” *American Sociological Review* 6, pp. 1360-1380.

Hanzelová, Eva (2000) „Aktuálne otázky postavenia Rómov

na trhu práce v SR” (Aktuális kérdések a szlovákiai romák munkaerő-piaci helyzetéről). *Práca a sociálna politika* 3, pp. 2 – 6.

Holecová, Martina (2002) *Možnosti aplikácie teórie underclass na slovenskú realitu (Az underclass koncepció alkalmazásának lehetőségei a szlovákiai valóságra)*. (Szakdolgozat). Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského (Kézirat)

Lewis, Oscar (1961) *The Children of Sanchez*. New York: Random House

Lewis, Oscar (1966) *La Vida. A Puerto Rican Family in the Culture of poverty: San Juan and New York*. New York: Random House

Mareš, Petr (1999): *Sociologie nerovnosti a chudoby (Az egyenlőtlenség és a szegénység szociológiája)*. Praha: SLON

Mušinka, Alexander (2003) „Roma Housing” In: Vašečka, Michal (szerk.) *Čačipen pal o Roma. A Global Report on Roma in Slovakia*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky

Poverty and Welfare of Roma in the Slovak republic (2002) World Bank, Nadácia Bratislava: S.P.A.C.E., INEKO, Inštitút otvorenej spoločnosti

Radičová, Iveta (2001) *Hic Sunt Romales*. Bratislava: Fulbright Comission

Room, Graham et al. (1990) *New Poverty in the European Community*. McMillan: London

Slovak Republic – Living standards, employment, and labor market study. (2001) Bratislava: World Bank Report

Strobel, Pierre (1996) „From Poverty to Exclusion: A Wage-Earning Society or Society of Human Right?” *International Social Science Journal* 48, pp. 173 – 189.

Vašečka, Michal, Džambazovič, Roman (2000) „Socio-economic Situation of Roma in Slovakia as Potential Migrants and Asylum Seekers in EU Member States”. In: *Social and Economic Situation to Potential Asylum Seekers from the Slovak Republic*. Bratislava: International Organization for Migration, pp. 17 – 69.

Vašečka, Michal (szerk.) (2003) *Čačipen pal o Roma. A Global Report on Roma in Slovakia*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky